СОЦІАЛЬНИЙ РИЗИК ЯК ПІДСТАВА ПРЕВЕНТИВНОГО ПРАВОВОГО ВПЛИВУ

КОВАЛЕНКО Руслан - доктор юридичних наук, доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4289-2708
УДК 349.3:351.86
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2026.2-2.87

У статті досліджено соціальний ризик як підставу превентивного правового впливу. Проаналізовано доктринальні підходи до родового поняття соціального ризику, який науковці визначають через категорії події, обставини, явища чи імовірності, і обґрунтовано, що для стану, коли негативних наслідків ще немає, найточнішим родом є саме імовірність. Запропоновано розуміти соціальний ризик як імовірність настання обставин, які можуть погіршити соціальне становище особи, групи населення або суспільства загалом. Виокремлено потенційний і реалізований стани соціального ризику та обґрунтовано, що для групи чи суспільства їх розмежовує настання негативних наслідків у відповідному масштабі, тоді як момент страхового випадку залишається критерієм лише для особи. Аргументовано, що превентивне правове регулювання має діяти на етапі потенційного ризику, оскільки регулювання, яке вмикається лише після його реалізації, є реактивним. Аналіз Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, законів України «Про зайнятість населення», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» та «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» засвідчив, що обов'язок органу, зумовлений порогом соціального показника, який характеризує стан групи чи території, виникає в них лише на реалізованій стадії. За даними офіційної статистики, звітності Пенсійного фонду України та міжнародних організацій з'ясовано стан дев'яти основних соціальних ризиків України. Зроблено висновок, що соціальний ризик набуває юридичного значення тоді, коли отримує вимірювану форму, тобто соціальний показник.

Ключові слова: соціальний ризик, потенційний соціальний ризик, реалізований соціальний ризик, страховий ризик, страховий випадок, превентивне правове регулювання, соціальний показник.

Стаття підготовлена у рамках наукового проєкту: «Вплив глобалізаційних процесів на правову модель соціальної безпеки в Україні»
Реєстраційний номер: 2025.05/0006

Постановка проблеми

Превентивне правове регулювання соціальної безпеки потребує вихідної категорії, від якої залежить момент правового впливу. Такою категорією є соціальний ризик, проте єдиного родового поняття для нього доктрина права соціального забезпечення досі не виробила, а акти про загальнообов'язкове державне соціальне страхування самого терміна «соціальний ризик» не вживають [1]. І доктрина, і закон пов'язують правовий наслідок переважно з настанням ризику для особи, через що стадія, на якій ризик лише формується в масштабі групи населення чи суспільства, залишається поза юридичним виміром. Від розв'язання цієї проблеми залежить, чи може держава бути зобов'язана діяти ще до настання масових негативних наслідків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідники права соціального забезпечення (О. В. Москаленко, В. В. Юровська, Б. І. Сташків, К. В. Федчишина, С. М. Синчук, М. І. Боднарук, О. Л. Кучма, Г. О. Яковлєва, Б. Ю. Анпілогова, Ю. В. Костюк) визначали соціальний ризик через різні родові поняття, розмежовували страховий ризик і страховий випадок та пов'язували правові наслідки переважно з настанням ризику для особи [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11]. R. Holzmann і S. L. Jørgensen запропонували концепцію управління соціальними ризиками, у якій розрізнено стратегії запобігання, пом'якшення та подолання ризику [12], а соціальні ризики воєнного часу, зокрема міграцію, неформальну зайнятість і зменшення кількості платників внесків, аналізують Я. Я. Назаренко, М. Б. Назаренко, Л. Л. Болтовська, В. В. Шаблистий, М. В. Калатур і А. Б. Резнік [13; 14; 15; 16]. Проте в цих працях не проведено розмежування потенційного і реалізованого соціального ризику на рівні групи населення чи суспільства як межі між превентивним і реактивним правовим регулюванням, так само як не з'ясовано, чи мають основні соціальні ризики України вимірювану форму. Саме це становить невирішену частину загальної проблеми.

Мета статті полягає в тому, щоб з'ясувати правову природу соціального ризику як підстави превентивного правового впливу, розмежувати його потенційний і реалізований стани та встановити, чи мають основні соціальні ризики України вимірювану форму, придатну для правового регулювання. Для цього використано формально-юридичний метод, за допомогою якого проаналізовано норми законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, зайнятість населення та внутрішньо переміщених осіб, порівняльно-правовий метод для зіставлення доктринальних визначень соціального ризику, метод родовидового визначення понять, а також аналіз даних офіційної статистики, звітності Пенсійного фонду України та міжнародних організацій, доступних станом на жовтень 2026 р.

Виклад основного матеріалу

Родове поняття соціального ризику науковці визначають по-різному, і їхні підходи можна поділити на три групи. Перша група визначає ризик через імовірність. Так, О. В. Москаленко розуміє соціальний ризик як «вірогідність настання стану соціальної незахищеності особи» [2, с. 27] і наводить позицію В. В. Юровської, за якою ризик «є ймовірною можливістю певних негативних соціальних явищ», а для компенсації реалізованого ризику його слід формалізувати в законі [3, с. 28–29]. Друга група вбачає в ризику явище. Б. Ю. Анпілогова характеризує соціальні ризики як «багатофакторні та мінливі соціально-правові явища» [10, с. 29], а М. І. Боднарук в одному з місць своєї праці вважає ризик «об'єктивним масовим явищем» [7, с. 89]. Третя група визначає ризик через подію чи обставину. Для О. Л. Кучми соціальні ризики є подіями, «на випадок настання яких відбувається соціальне забезпечення» [8, с. 269], Г. О. Яковлєва називає ризик «подією, обставиною, фактором, які потенційно можуть наступити» [9, с. 50], а М. І. Боднарук в іншому місці — «потенційною обставиною, що може відбутися» [7, с. 149]. Отже, у доктрині використовують щонайменше чотири родові поняття, а саме імовірність (вірогідність), явище, подію та обставину. Оскільки подія й обставина описують уже настання ризику, автори третьої групи змушені додавати до них вказівку на можливість.

Правовий наслідок доктрина, однак, пов'язує саме з настанням ризику, і, за узагальненням Ю. В. Костюка, «настання соціального ризику розглядається як правова основа чи юридичний факт» [11, с. 59]. Для стану, коли наслідків ще немає, точнішим родовим поняттям видається імовірність. Тому соціальний ризик ми розглядаємо як імовірність настання обставин, які можуть погіршити соціальне становище особи, групи населення або суспільства загалом. Близьке визначення, за викладом К. В. Федчишиної, запропонував Б. І. Сташків, який розумів соціальний ризик як імовірність настання «передбаченої законом обставини» [4, с. 256–257], проте наше визначення ширше, оскільки не вимагає закріплення об-

ставини в законі й не обмежується особою. Сама К. В. Федчишина вважає, що таке родове поняття «призводить до неточностей у трактуванні механізму дії нормативних приписів» [5, с. 138]. Щодо права особи це зауваження слушне, але ризик групи залишається імовірністю навіть тоді, коли наслідки вже настали для частини її членів. Поняття явища, на нашу думку, описує природу ризику, а поняття імовірності — його стан.

Законодавець, як і частина науковців, обирає родовим поняттям обставину, а імовірність передає за допомогою дієслова. Страховим ризиком за ч. 1 ст. 11 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі — Основи) є обставини, внаслідок яких громадяни «можуть втратити» засоби до існування [1], і таку саму конструкцію містить п. 13 ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [17]. За С. М. Синчук, ці та інші легальні поняття позначають саме «науковий термін соціальний ризик» [6, с. 346–347], хоча самого терміна «соціальний ризик» обидва акти не вживають. Ближчим до нашого розуміння є Закон України «Про соціальні послуги», який визначає вразливі групи населення через «найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини» [18]. Ризик у цьому разі виступає ознакою групи ще до настання відповідних обставин.

Запропоноване визначення охоплює особу, групу населення і суспільство, тоді як доктрина працює переважно з особою. Для Б. Ю. Анпілогової ризик є юридичним фактом, на підставі якого діє механізм захисту [10, с. 80], хоча зі зростання ризику безробіття в суспільстві дослідниця виводить, що держава «повинна переглядати бюджет» [10, с. 81]. О. В. Москаленко визнає, що ризик має «масовий» характер [2, с. 28], однак носієм ризику в її дефініції залишається особа. Масовий рівень відомий і закону, адже за п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення» безробіття є «соціально-економічне явище, за якого частина осіб не має змоги реалізувати своє право на працю» [19]. З огляду на це вважаємо, що предметом превентивної моделі є ризик групи чи суспільства, а індивідуальний ризик залишається підставою права особи. Запропоноване визначення містить і часовий вимір, оскільки ризик існує ще до настання наслідків, а отже, може перебувати у двох станах.

Соціальний ризик як імовірність або залишається загрозою, або вже завдає шкоди. Потенційним соціальним ризиком ми називаємо стан, за якого загроза вже формується, але ще не спричинила масштабних негативних наслідків. Реалізований соціальний ризик, натомість, є станом, за якого загроза вже призвела до конкретних негативних наслідків, як-от утрата доходу, безробіття, бідність, утрата страхового стажу, соціальне виключення чи надмірне навантаження на соціальну інфраструктуру. Підставою поділу є те, чи настали такі наслідки в масштабі групи населення або суспільства. Стан визначається для кожного складника ризику, тобто для кожного наслідку щодо певного колективу, тому стани не перетинаються, а ризик, складники якого перебувають у різних станах, можна вважати реалізованим частково.

Межу між цими станами знають і право, і доктрина. Стаття 11 Основ відокремлює від страхового ризику страховий випадок як подію, «з настанням якої виникає право застрахованої особи» [1]. С. М. Синчук убачає тут різницю в часі, адже ризик є обставиною, «яка ще не настала», а випадок — «та ж обставина, але яка вже реально існує» [6, с. 330]. О. Л. Кучма уточнює, що для виникнення права, крім настання ризику, потрібна «наявність й інших умов» [8, с. 267], тож страховий випадок є настанням ризику для особи за наявності умов, передбачених законом. Г. О. Яковлєва розрізняє фактор, що «ще не наступив», і явища, які вже «фактично обумовили настання негативних соціальних наслідків» [9, с. 50], а згодом називає «досить абстрактним» поняття, що поєднує обидва значення [20, с. 143]. Обидва стани, отже, науці відомі, проте і в Основах, і в усіх трьох авторів межу проведено для особи, за моментом виникнення в неї права.

Критеріями розмежування станів могли б бути імовірність, настання наслідків, їхній масштаб і момент страхового випадку. Імовірність стани не розділяє, бо властива

обом. Момент страхового випадку є точним критерієм, але показує лише, коли право виникає в конкретної особи. Для масового ризику пара «ризик — випадок» межі не дає, оскільки потенційний стан для особи може тривати майже все життя (за О. Л. Кучмою, «соціальний ризик старості виникає з дня народження людини і припиняється з досягненням пенсійного віку» [21]), а страхові випадки настають і тоді, коли масових наслідків немає. Тому для розмежування станів у межах нашої моделі критерієм вважаємо настання перелічених наслідків у масштабі групи чи суспільства, а момент страхового випадку залишаємо критерієм для особи. Поодинока втрата доходу ризику ще не реалізує, тоді як масова бідність свідчить про його реалізацію.

Протилежну позицію щодо розмежування станів займає С. М. Синчук, яка вважає законодавчу дефініцію страхового ризику «декларативною» [6, с. 330] і пропонує позначати правову підставу забезпечення одним терміном «соціальний ризик» [6, с. 331]. З цим не можемо погодитися, оскільки така уніфікація прибрала б із правової мови потенційний стан, а саме від стану ризику залежить тип регулювання. R. Holzmann і S. Jørgensen проводять ту саму межу в управлінні ризиком, адже запобігання і пом'якшення в їхній концепції запроваджуються до настання ризику [12, p. 14], а подолання полегшує вплив ризику, що вже настав [12, p. 15]. Однак у цих авторів ідеться про межу між стратегіями управління, а не між станами з різними правовими наслідками. У законодавстві ж право застрахованої особи пов'язано з настанням страхового випадку (ч. 2 ст. 11 Основ) [1], тобто з реалізованим станом, а регулювання, яке вмикається лише в цей момент, є реактивним.

Вважаємо, що превентивне правове регулювання повинно діяти саме на етапі потенційного соціального ризику, адже коли держава починає діяти лише після реалізації ризику, регулювання вже має реактивний характер. Г. О. Яковлєва вважає, що підставою правовідносин може бути «не його потенційна здатність наступити, а фактичне настання» ризику [9, с. 50], тоді як Б. Ю. Анпілогова критикує законодавство, яке «переважно орієнтується на реагування на вже виниклі соціальні ризики» [10, с. 107], і вимагає, щоб механізм соціального захисту був превентивним [10, с. 102]. Ми поділяємо оцінку Б. Ю. Анпілогової, і аналіз норм, які мають діяти до настання ризику, її підтверджує, бо жодна з проаналізованих норм не зобов'язує державу реагувати на показник соціального ризику, що характеризує стан групи чи території.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 7-1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» Фонд «при виникненні страхового ризику» лише «може здійснювати заходи» в межах коштів свого бюджету [17]. Стаття 48 Закону України «Про зайнятість населення» містить два пороги. Поріг на рівні роботодавця (ч. 1) робить вивільнення масовим, і щодо працівників, які підлягають вивільненню, органи влади розробляють комплекс заходів (ч. 3). Обов'язок діяти до звільнення тут є, проте показником слугують дані одного роботодавця, а не офіційна статистика щодо групи чи території, і строку закон не встановлює. Регіональний поріг, пов'язаний зі зростанням безробіття на три і більше відсоткових пункти, яке вже відбулося, надає лише можливість діяти на власний розсуд, оскільки спеціальні комісії «можуть утворюватися» (ч. 4) [19]. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» визначає профілактику як завдання органу й напрям видатків, не встановлюючи ні показника, ні порогу (п. 3 ч. 1 ст. 5, п. 4 ч. 1 ст. 7) [22], а О. Погорєлова, посилаючись на звіт Фонду соціального страхування за 2019 р., стверджує, що «витрати на профілактику страхових випадків Фондом не проводились» [23, с. 41]. Завдання, не пов'язане з показником, не зобов'язує орган діяти в певний момент.

Повний ланцюг «показник — поріг — обов'язок органу» містить п. 3 ч. 1 ст. 10 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», хоча й без процедури офіційного встановлення факту перевищення порогу. Якщо обставини, зазначені у ст. 1 цього Закону, спричинили «масове (більше 100 тисяч осіб) переміщення громадян України» або тривають понад 6 мі-

сяців, Кабінет Міністрів України «затверджує комплексні державні цільові програми» [24]. Проте цей механізм вмикається вже після переміщення, тобто є реактивним тригером. Отже, межу між превентивним і реактивним регулюванням визначає не сама наявність порогу, а стадія ризику в поєднанні з рівнем показника й характером юридичного наслідку. У проаналізованих нормах обов'язок органу, зумовлений порогом соціального показника, виникає лише на реалізованій стадії, тоді як на потенційній закон передбачає або дискрецію замість обов'язку, або завдання без показника, або обов'язок, пов'язаний із порогом на рівні одного роботодавця. Перші два варіанти є неповними формами превентивності, а третій становить окрему форму, за якої поріг вимірює стан одного роботодавця, а не групи чи території. Це уточнює нашу тезу про те, що закон не передбачає вбудованого превентивного спрацювання, адже потенційну стадію він знає, але не пов'язує з нею обов'язку за соціальним показником. Щодо проаналізованих норм цей висновок обґрунтований, а щодо законодавства загалом має характер гіпотези.

Щоб соціальний ризик міг слугувати підставою превентивного правового впливу, його стан має бути вимірюваним, тобто вираженим через соціальний показник як кількісну або якісну характеристику стану групи населення чи суспільства, адже інакше неможливо встановити, на якій стадії ризик перебуває. Тому розглянемо основні соціальні ризики України, до яких належать бідність, безробіття, демографічне скорочення, трудова міграція, внутрішнє переміщення населення, зменшення кількості платників єдиного соціального внеску, фінансова нестійкість соціального страхування, утрата або замороження соціальних прав осіб, які перебувають за кордоном, а також неформальна, платформна та нестандартна зайнятість, і для кожного з них з'ясуємо стан і наявність вимірюваної форми. Профіль соціальних ризиків суттєво змінила війна, і Я. Я. та М. Б. Назаренки виокремлюють новий їх вид, яким є масові й непередбачувані воєнні ризики [13, с. 206]. Масовість наслідків, на яку вказують ці автори, відповідає й нашому критерію реалізованого стану.

Ряди статистичних обстежень бідності й безробіття обриваються на 2021 р. Частка населення, чиї середньодушові еквівалентні сукупні витрати є нижчими за фактичний (розрахунковий) прожитковий мінімум, у 2021 р. становила 39,1 %, тоді як за 2022 р. набір даних Держстату містить позначку «NA», оскільки з лютого 2022 р. вибіркові обстеження домогосподарств не проводяться [25]. Масова бідність, отже, настала ще до війни, проте нинішнього її стану статистичні ряди не відображають. Набір «Обстеження робочої сили (квартальна)» охоплює період лише до IV кварталу 2021 р. [26], тож поточного стану безробіття ці дані не встановлюють. Неформальна, платформна й нестандартна зайнятість є водночас і самостійним ризиком, і каналом поширення інших ризиків. В. В. Шаблистий і М. В. Калатур вважають, що поширення неформальної зайнятості «зменшує обсяг надходжень до страхових фондів» [15, с. 480], нестандартна зайнятість, за А. Б. Резніком, який посилається на МОП, «часто несе ризики переходу» в неформальну [16, с. 127], а платформну зайнятість соціальне страхування охоплює неповно [25, с. 407]. Закон України «Про зайнятість населення» забороняє посередникам у працевлаштуванні за кордоном пропонувати роботу, «що має ознаки неформальної зайнятості» (п. 3 ч. 6 ст. 38) [19], однак самих ознак не визначає, тому ні правової, ні вимірюваної форми цей ризик не має.

Трудова міграція й демографічне скорочення реалізовані частково, оскільки їхні складники перебувають у різних станах. За Л. Л. Болтовською, міграція «стала новою соціально-економічною реальністю для мільйонів українських сімей», а інтеграція в країнах ЄС «створює підґрунтя для потенційної довгострокової міграційної моделі» [14, с. 3086]. Відплив населення вже реалізований, тоді як неповернення та структурне скорочення населення [14, с. 3082] залишаються потенційними. Останнім періодом у наборі даних Держстату «Кількість прибулих, вибулих по регіонах» є січень 2022 р. [27], тож офіційних даних про міграцію після початку повномасштабної війни цей набір не містить. Внутрішнє переміщення, натомість, виміряне.

Зменшення кількості платників Я. Я. і М. Б. Назаренки вважають реалізованим ризиком, адже скорочення працездатного населення «формує структурний дисбаланс між платниками та отримувачами соціальних виплат» [13, с. 208]. Проте даних про кількість платників перевірені нами офіційні джерела не містять. У звіті ПФУ про виконання бюджету за 2025 р. зафіксовано надходження єдиного внеску на пенсійне страхування в сумі 601 642 333,4 тис. грн і коштів державного бюджету в сумі 241 816 835,3 тис. грн, що, за нашим розрахунком, становить близько 40 % від суми внеску, а рядок покриття дефіциту солідарної системи має нульове значення [29]. Отже, звіт дає змогу виміряти залежність Пенсійного фонду від державного бюджету, але не фінансову нестійкість соціального страхування як таку. Замороження прав осіб, які перебувають за кордоном, має правову форму. Пенсію особам, які тимчасово проживають за межами України, виплачують за умови фізичної ідентифікації, без неї виплату припиняють, а поновлюють після з'ясування обставин (ст. 47-1, п. 4-1 ч. 1 і ч. 2 ст. 49 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування») [30]. Даних про кількість осіб, яким виплату з цієї підстави припинено, перевірені джерела не містять. Отже, за перевіреними даними реалізованими є бідність (станом на 2021 р.) і внутрішнє переміщення, частково реалізованими — трудова міграція й демографічне скорочення, а зменшення кількості платників реалізоване лише за доктринальною оцінкою. Стану безробіття, фінансової нестійкості соціального страхування, замороження прав осіб за кордоном і неформальної зайнятості перевірені дані не встановлюють. Щодо перевірених джерел цей висновок обґрунтований, а щодо статистики загалом має характер гіпотези.

Висновки

Соціальний ризик як імовірність може перебувати у двох станах, і для групи чи суспільства межею між ними є настання негативних наслідків. Проаналізовані норми пов'язують обов'язок органу, зумовлений порогом соціального показника, лише з реалізованим станом, а з дев'яти основних соціальних ризиків України повністю реалізованими за перевіреними даними можна вважати два. Дістало подальшого розвитку розмежування потенційного і реалізованого соціального ризику як межі між превентивним і реактивним регулюванням, причому превентивне регулювання має діяти саме на етапі потенційного ризику. Попередники знали цю межу як вимогу до політики й механізму захисту. R. Holzmann і S. Jørgensen розрізняють за нею стратегії управління ризиком [12, p. 14–15], В. В. Юровська вимагає формалізувати ризики в законі як підставу компенсації реалізованого ризику [3, с. 28–29], а Б. Ю. Анпілогова наполягає на превентивності механізму соціального захисту [10, с. 102]. Протилежним полюсом є пропозиція С. М. Синчук визначитися «із єдиним універсальним позначенням правової підстави» [6, с. 331], яка, на нашу думку, усунула б різницю між стадіями. У запропонованій моделі стан ризику є юридичною межею, від якої залежить, чи залишається регулювання превентивним.

Соціальний ризик набуває юридичного значення лише тоді, коли отримує вимірювану форму, якою є соціальний показник. Ідеться не про формалізацію ризику в законі, якої вимагала В. В. Юровська, а про вимірювання його стану, і оскільки в перевірених джерелах виміряно здебільшого реалізовані стани, вимірювання потенційних станів має забезпечити право. Обмеженням дослідження є те, що офіційні статистичні ряди щодо бідності, безробіття та міграції після 2021 р. відсутні, тож оцінка стану цих ризиків спирається на неповні дані. Щодо проаналізованих доктрини й норм ці висновки обґрунтовані, а щодо законодавства в цілому мають характер гіпотези. Перспективою подальших досліджень є з'ясування того, чи може перевищення порогового значення соціального показника бути юридичним фактом, що породжує обов'язок держави діяти.

Література

1. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 14.01.1998

№ 16/98-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-вр.

2. Москаленко О. В. Принципи соціального страхування в сучасних умовах господарювання : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2013. 427 с.

3. Юровська В. В. Правове регулювання відносин в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2005. 218 с. Цит. за: Москаленко О. В. Принципи соціального страхування в сучасних умовах господарювання : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2013. С. 26–27.

4. Сташків Б. І. Юридичні факти в праві соціального забезпечення : монографія. Чернігів : Деснянська правда, 2008. 260 с. Цит. за: Федчишина К. В. Єдність і диференціація у праві соціального забезпечення : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2018. С. 138.

5. Федчишина К. В. Єдність і диференціація у праві соціального забезпечення : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2018. 209 с.

6. Синчук С. М. Теорія правовідносин соціального забезпечення : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.05. Львів, 2015. 433 с.

7. Боднарук М. І. Проблеми правового регулювання соціального страхування в Україні : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2015. 462 с.

8. Кучма О. Л. Соціальний ризик і соціальний випадок: до питання про співвідношення понять. Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. Київ, 2013. Вип. 59. С. 265–269. URL: https://ir.library.knu.ua/server/api/core/bitstreams/269d6619-f906-4884-8804-cff1dd647f92/content.

9. Яковлєва Г. О. До визначення поняття та природи соціальних ризиків у праві соціального забезпечення. Право та інновації. 2018. № 2 (22). С. 49–53. DOI: https://doi.org/10.31359/2311-4894-2018-22-2-49

10. Анпілогова Б. Ю. Соціальний ризик як основа юридичного механізму соціального захисту : дис. … д-ра філософії : 081. Київ, 2025. 242 с.

11. Костюк Ю. В. Правове регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних відносин : дис. … д-ра філософії. Київ, 2025. 256 с.

12. Holzmann R., Jørgensen S. L. Social Risk Management: A New Conceptual Framework for Social Protection, and Beyond : Social Protection Discussion Paper No. 0006. Washington, D.C. : The World Bank, 2000. 30 p. URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/932501468762357711/pdf/multi-page.pdf.

13. Назаренко Я. Я., Назаренко М. Б. Соціальне страхування як ключовий механізм забезпечення соціальної безпеки населення в умовах воєнного стану. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки». 2026. № 1 (105). С. 203–211. DOI: https://doi.org/10.25313/2520-2294-2026-1-11834

14. Болтовська Л. Л. Міжнародна трудова міграція українців у період воєнного стану та її наслідки для національної економіки. Наукові інновації та передові технології. 2025. № 12 (52). С. 3075–3094. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-12(52)-3075-3094

15. Шаблистий В. В., Калатур М. В. Соціальне страхування в Україні: погляд юристів. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 4. С. 478–481. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-4/114

16. Резнік А. Б. Неформальна зайнятість: поняття та шляхи подолання проблеми неформальних трудових правовідносин. Наука і техніка сьогодні. 2024. № 8 (36). С. 121–132. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-121-132

17. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02.03.2000 № 1533-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14

18. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19.

19. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17.

20. Яковлєва Г. О. Суб'єкти права соціального забезпечення : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2019. 452 с.

21. Кучма О. Л. Момент виникнення та припинення соціального ризику у праві соціального забезпечення. 2013. URL: https://ir.library.knu.ua/server/api/core/bitstreams/837f943f-02ac-4a81-b629-db10454923fe/content

22. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23.09.1999 № 1105-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14.

23. Погорєлова О. Напрями розвитку інституту загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2020. № 5 (115). С. 40–44. DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2195/2020/5.115-9

24. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18.

25. Державна служба статистики України. 211. Частка населення, чиї середньодушові еквівалентні сукупні витрати є нижчими за фактичний прожитковий мінімум : набір даних. 2024. URL: https://data.gov.ua/dataset/ddf429bd-7706-479f-bc23-1242e7cce841/resource/4ec27fcb-685a-4453-a259-2a87fe5776ae/download/211-chastka-naselennia-chiyi-serednodushovi-ekvivalentni-sukupni-vitrati-ie-nizhchimi-za-faktic.json.

26. Державна служба статистики України. Обстеження робочої сили (квартальна) : набір даних. 2026. URL: https://data.gov.ua/dataset/a0f9d88d-4289-436c-8371-6aead27fd3cb/resource/fef390ad-91e0-46af-8a04-be651764a27b/download/dataset_default_integration_sssu_df_labor_force_q_latest.json.

27. Державна служба статистики України. 190. Кількість прибулих, вибулих по регіонах : набір даних. 2024. URL: https://data.gov.ua/dataset/86745a26-0332-41a5-93bc-cf3b0ef048f7/resource/92435ec0-d7c3-4634-8125-01b60bfd397f/download/190-kilkist-pribulikh-vibulikh-po-regionakh.json.

28. Пенсійний фонд України. Звіт про виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2025 рік. 2026. URL: https://www.pfu.gov.ua/content/uploads/2026/05/Zvit-pro-vykonannya-byudzhetu-za-2025-rik.pdf.

29. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15.

Ruslan KOVALENKO,
Doctor of Law, Associate Professor at the Department of Labour Law and Social Security Law, Educational and Scientific Institute of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4289-2708

SOCIAL RISK AS A BASIS FOR PREVENTIVE LEGAL INFLUENCE

The article examines social risk as the basis for preventive legal influence. Doctrinal approaches to the generic concept of social risk in Ukrainian social security law are analysed: scholars describe it as an event, a circumstance, a phenomenon or a probability, while the legal consequence is traditionally linked to the occurrence of the risk. It is argued that probability is the most accurate genus for the state in which negative consequences have not yet occurred. Social risk is defined as the probability of circumstances that may worsen the social situation of an individual, a population group or society as a whole. Unlike the prevailing doctrinal definitions, this definition does not require the circumstance to be enshrined in law and covers not only the individual. Two states of social risk are distinguished: potential, in which the threat is already forming but has not yet caused large-scale negative consequences, and realised, in which the threat has already led to concrete consequences such as loss of income, unemployment, poverty or social exclusion. For a group or society, the criterion distinguishing these states is the occurrence of negative consequences on the relevant scale, whereas the moment of the insured event remains the criterion for the individual. The author disagrees with the proposal to replace the statutory notion of insured risk with a single term "social risk", since such unification would remove the potential state from legal language. It is argued that preventive legal regulation

should operate at the stage of potential risk, and regulation triggered only after the risk has materialised is reactive. An analysis of the Fundamentals of the Legislation of Ukraine on Compulsory State Social Insurance and the laws of Ukraine on employment, unemployment insurance and internally displaced persons shows that a duty of an authority conditioned by the threshold of a social indicator arises only at the realised stage, whereas at the potential stage the law provides only discretion, a task without an indicator, or a duty tied to an employer-level threshold. The state of nine major social risks in Ukraine is assessed on the basis of official statistics, the budget execution report of the Pension Fund of Ukraine and data of international organisations; verified data establish the realised state of only two of them. It is concluded that social risk becomes legally significant only when it acquires a measurable form, namely a social indicator, and that the law must ensure the measurement of potential risks.

Key words: social risk, potential social risk, realised social risk, insured risk, insured event, preventive legal regulation, social indicator.